

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΩΣ ΠΡΟΠΑΙΔΕΙΑ

Πρώτη έκδοση: Μάιος 2026

ISBN 978-960-615-859-9

© 2026, ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΡΜΟΣ

ΑΘΗΝΑ: Μαυροκορδάτου 11, Τ.Κ. 106 78
τηλ.: 210 3304196 - 210 3830604, fax: 210 3819439

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: Πρασακάκη 5, Τ.Κ. 546 22
τηλ.: 2310-220992, fax: 2310-220910

e-mail: info@armosbooks.gr
παραγγελίες: orders@armosbooks.gr

www.armosbooks.gr

ΜΕΓΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ

Η ελληνική παιδεία ως προπαιδεία

Ο ΜΕΓΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΓΙΑ ΤΟ ΝΟΗΜΑ
ΚΑΙ ΤΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια
ΠΛΕΞΙΔΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΡΜΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Βασίλειος ο Μέγας (330-377/379 μ.Χ.), επίσκοπος Καισαρείας, συνιστά μία εκ των πλέον εμβληματικών φυσιογνωμιών του 4ου αιώνα και κατέχει κεντρική θέση στο πνευματικό και θεολογικό γίγνεσθαι της ύστερης αρχαιότητας. Κατατάσσεται μεταξύ των τριών μεγάλων Καππαδοκών Πατέρων, μαζί με τον Γρηγόριο Νύσσης και τον Γρηγόριο Ναζιανζηνό (ή Θεολόγο), οι οποίοι από κοινού διαμόρφωσαν, σε καθοριστικό βαθμό, τη θεολογική γλώσσα και τη δογματική αυτοσυνειδησία της Εκκλησίας. Γεννημένος στην Καισάρεια της Καππαδοκίας, προερχόταν από οικογένεια κοινωνικά προβεβλημένη και οικονομικά εύρωστη, ενταγμένη στους κύκλους της τοπικής μορφωμένης ελίτ. Ο πατέρας του, Βασίλειος ο Πρεσβύτερος, διακρινόταν ως διδάσκαλος της ρητορικής, ενώ η μητέρα του, Εμμέλεια, καταγόταν επίσης από την Καππαδοκία: αμφότεροι συνέβαλαν στη συγκρότηση ενός οικογενειακού περιβάλλοντος υψηλής παιδευτικής καλλιέργειας και έντονης ηθικοπνευματικής ευαισθησίας, το οποίο άσκησε καθοριστική επίδραση στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και της πνευματικής πορείας του Βασιλείου¹. Η χριστιανική παράδοση της οικογένειας του Βασιλείου ανάγεται στην πατρική του γιαγιά, τη Μακρίνα την Πρεσβυτέρα, η οποία φέρει το εν λόγω προσωνύμιο προς διάκριση από την εγγονή της με το ίδιο όνομα, τη Μακρίνα τη Νεότερη, αδελφή

¹ Rousseau Philip, *Basil of Caesarea*, California, εκδόσεις University of California Press, 1994, σσ. 1-92. Σημειώνουμε στο σημείο αυτό ότι ο λόγος του Γρηγορίου του Θεολόγου, *Εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον ἐπιτάφιος*, P.G. 36, 493A-605A, προσφέρει σημαντικές πληροφορίες για την καταγωγή του Βασιλείου, την οικογένειά του, τη μόρφωσή του και τη θέση του μεταξύ των Καππαδοκών Πατέρων. Βλ. ιδιαίτερα, 500A-508B και 529C-536C.

του Βασιλείου². Στον οικογενειακό αυτό κύκλο συγκαταλέγονται πολυάριθμες προσωπικότητες που τιμώνται ως άγιοι της Εκκλησίας³, γεγονός που μαρτυρεί τη σταθερή και βαθιά ριζωμένη χριστιανική ταυτότητα της οικογένειας. Ιδιαίτερη θέση κατέχει η πρωτότοκη αδελφή του Βασιλείου, η Μακρίνα η Νεότερη, η οποία διακρίθηκε για το υψηλό μορφωτικό της επίπεδο και την έντονη πνευματικότητά της και η οποία άσκησε καθοριστική επιρροή στη μετέπειτα πνευματική συγκρότηση και πορεία των αδελφών της⁴, ενώ η Εκκλησία την τιμά ως αγία⁵. Από αρκετούς σύγχρονους μελετητές προβάλλεται ως καιρία μορφή του καππαδοκικού πνευματικού περιβάλλοντος και ως «Τέταρτη Καππαδόκισσα»⁶. Ο Γρηγόριος Νύσσης, συχνά χαρακτηρι-

² Meredith Anthony, *The Cappadocians*, New York, εκδόσεις St Vladimir's Seminary Press, 2000² (1995¹), σ. 20.

³ Τσάμης Δημήτριος, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία. Από την αποστολική εποχή ως την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως*, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Π. Πουρναρά, 2001⁶ (1983¹), σ. 145. Πρβλ. Rade-Gallwitz Andrew, *Basil of Caesarea. A Guide to His Life and Doctrine*, Oregon, εκδόσεις Cascade Books, σειρά: Cascade Companions, αρ. 16, 2012.

⁴ Ο Γρηγόριος Νύσσης που συνέγραψε τη βιογραφία της τη χαρακτηρίζει «αδελφή και διδάσκαλο», βλ. Γρηγόριος Νύσσης, *Εἰς τὸν βίον τῆς Ὁσίας Μακρίνης*, P.G. 46, 972C. Πρβλ. Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*, P.G. 46, 17A, 22B.

⁵ Η μνήμη της τιμάται στις 19 Ιουνίου. Βλ. *Απολυτίκιο, ἕχος γ΄*: «Σοφίας ἔρωτι, τὸν νοῦν πτερώσασα, κόσμου εὐπάθειαν, ἔμφρονως ἔλιπες, καὶ ἐνδιαίτημα τερπνὸν ἔγενου θείας ἀγάπης· σὺ γὰρ δι' ἀσκήσεως, καὶ ἡθῶν τελειότητας, νύμφη ἔχρηματισας, τοῦ Σωτῆρος περιδόξος· ὧ πρόσβευε ὑπὲρ τῶν βοῶντων χαίρις Μακρίνα θεοφόρε».

⁶ Pelikan Jaroslav, *Christianity and Classical Culture. The Metamorphosis of Natural Theology in the Christian Encounter with Hellenism*, εκδόσεις Yale University Press, 1993, σσ. 8-9. Το βιβλίο της Anna M. Silvas, *Macrina the Younger, Philosopher of God*, Belgium, εκδόσεις Brepols, 2008, αποτελεί μία σημαντική σύγχρονη μελέτη η οποία επανεξετάζει συστηματικά τη ζωή και το ρόλο της Μακρίνας της Νεότερης ως πνευματικής ηγέτιδας, διδασκάλου και φιλοσόφου στο πλαίσιο της ύστερης αρχαιότητας. Το έργο αυτό συγκεντρώνει όλα τα αρχαία κείμενα που αφορούν τη Μακρίνα, τα μεταφράζει στα

ζόμενος στη σύγχρονη έρευνα ως «ο φιλοσοφικότερος των Πατέρων», διετέλεσε επίσκοπος στην πόλη Νύσσα της Καππαδοκίας⁷. Υπήρξε αδελφός του Μ. Βασιλείου, καθώς και του Πέτρου, ο οποίος αργότερα ανέλαβε την επισκοπή Σεβάστειας. Ο Ναυκράτιος, αδελφός του Μ. Βασιλείου, υπήρξε μία από τις πιο χαρισματικές μορφές της οικογένειας των Καππαδοκών. Αν και διακρινόταν για την παιδεία και τις ικανότητές του, εγκατέλειψε νωρίς την κοσμική σταδιοδρομία και αφοσιώθηκε στον ασκητικό και φιλόανθρωπο βίο. Έζησε κοντά στον Ίρη ποταμό, υπηρετώντας φτωχούς και αδυνάτους, και πέθανε νέος, αφήνοντας βαθύ αποτύπωμα στην οικογένειά του και ιδιαίτερα στη Μακρίνα⁸. Ο πατέρας του, Βασίλειος ο Πρεσβύτερος, συγκαταλεγόταν στους διακεκριμένους ρήτορες της Νεοκαισάρειας, πόλης η οποία κατά τον 4ο αιώνα αποτελούσε ενεργό πνευματικό κέντρο με ανεπτυγμένη εκπαιδευτική παράδοση. Εντός αυτού του μορφωτικού περιβάλλοντος, όπου η ρητορική παιδεία συνιστούσε βασικό άξονα της ανώτερης εκπαίδευσης, ο Βασίλειος ο Πρεσβύτερος ανέλαβε καθοριστικό ρόλο στην αρχική παιδευτική διαμόρφωση του γιού του, καλλιεργώντας συστηματικά το ενδιαφέρον του για τις εγκύκλιες σπουδές και θέτοντας τα θεμέλια της μετέπειτα πνευματικής του πορείας⁹.

Ο Μ. Βασίλειος, μετά τον θάνατο του πατέρα του (περ. 346 μ.Χ.)¹⁰, ξεκίνησε τις σπουδές του στη ρητορική, στην Καισάρεια

αγγλικά και τα συνοδεύει με εισαγωγές, σχόλια και σημειώσεις που βοηθούν τον αναγνώστη να κατανοήσει καλύτερα τις πηγές και τη σημασία τους.

⁷ Γαζή Έφη, *Ο δεύτερος βίος των τριών Ιεραρχών. Μία γενεαλογία του «Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού»*, Αθήνα, εκδόσεις Νεφέλη, σειρά: Ιστορία, 2004, σ. 226.

⁸ *Basil of Caesarea. Collected Works*, United Kingdom, εκδόσεις Delphi Publishing Ltd, σειρά: Ancient Classics, 2021, σ. 5.

⁹ Φλορόφσκυ Γεώργιος, *Οι ανατολικοί Πατέρες του τετάρτου αιώνα, Θεσσαλονίκη*, εκδόσεις Π. Πουρναρά, σειρά: Έργα, αρ. 7, 1991, σ. 107.

¹⁰ Fedwick Jonathan Paul, *The Church and the Charisma of Leadership in Basil of Caesarea*, Toronto, 1979, σ. 134.

της Καππαδοκίας, όπου και συνδέθηκε με στενή φίλια με τον Γρηγόριο τον Ναζιανζηνό. Στη συνέχεια αποχώρησε από την Καισάρεια και μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, προκειμένου να συνεχίσει την ανώτερη εκπαίδευσή του. Εκεί μαθήτευσε κοντά στον φημισμένο σοφιστή και δάσκαλο της ρητορικής Λιβάνιο¹¹ στον ίδιο πνευματικό κύκλο όπου είχε προηγουμένως εκπαιδευθεί και ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος. Ο Μ. Βασίλειος διατήρησε ενεργή πνευματική σχέση με τον Λιβάνιο και μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του, όπως τεκμηριώνεται από τη μεταξύ τους αλληλογραφία¹², ενώ παράλληλα παρέπεμπε μαθητές του σε αυτόν προκειμένου να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους¹³. Η πρακτική αυτή φανερώνει όχι μόνο τη συνεχιζόμενη εκτίμησή του προς την εθνική παιδεία, αλλά και τη συνειδητή ένταξή του στον κύκλο της ύστερης σοφιστικής παράδοσης. Περὶ το 350 μ.Χ., και σε ηλικία περίπου είκοσι ενός ετών, εγκατέλειψε την Κωνσταντινούπολη και μετέβη στην Αθήνα, όπου παρέμεινε σχεδόν πέντε χρόνια, συνεχίζοντας τις σπουδές του. Η επιλογή αυτή δεν υπήρξε τυχαία, καθώς η Αθήνα εξακολουθούσε να λειτουργεί ως κατεξοχήν χώρος καλλιέργειας της φιλοσοφικής και ρητορικής παιδείας, διατηρώντας το κύρος της ως συμβολικό και ουσιαστικό κέντρο του κλασικού μορφωτικού ιδεώδους κατά τον 4ο αιώνα¹⁴. Στην Αθήνα μαθήτευσε κοντά στον

¹¹ Για τον Μ. Βασίλειο ως μαθητή του Λιβάνιου βλ. Σωκράτης, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, P.G. 67, 529A, Σωζομένος, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, P.G. 67, 1333C.

¹² Σχετικά τὸ ζήτημα τῆς αυθεντικότητας τῶν ἐπιστολῶν βλ. Bessières J. Abbé, «La tradition manuscrite de la correspondance de saint Basile», στο περιοδικό, *The Journal of Theological Studies*, 21 (81), 1919, σσ. 1-9.

¹³ Γαζή Ἐφη, *Ὁ δεύτερος βίος τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν*, ὅπ.π., σ. 195, σημ. 6, ὅπου ἡ συγγραφέας παραπέμπει στὶς ἀντίστοιχες ἐπιστολὲς ἀνάμεσα στὸν Μ. Βασίλειο καὶ τὸν Λιβάνιο.

¹⁴ Για τὶς σπουδὲς τοῦ Μ. Βασιλείου βλ. Χρήστου Παναγιώτης, *Ὁ Μέγας Βασίλειος. Βίος καὶ πολιτεία, συγγράμματα, θεολογικὴ σκέψις*, Θεσσαλονίκη, ἐκδόσεις Πατριαρχικὸ Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, σειρά: *Ανάλεκτα*

διακεκριμένο ρήτορα και σοφιστή Ιμέριο, εκπρόσωπο της Δεύτερης Σοφιστικής, και τον χριστιανό σοφιστή Προαιρέσιο¹⁵ που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη μετάβαση της κλασικής ρητορικής παιδείας στο νέο χριστιανικό πνευματικό πλαίσιο, ο οποίος, μάλιστα, στη συνέχεια έχασε τη θέση του λόγω του νόμου του αυτοκράτορα Ιουλιανού (362 μ.Χ. / Rescriptum de professoribus) που απαγόρευε στους χριστιανούς να διδάσκουν την ελληνική κλασική γραμματεία, δηλαδή όλη την παιδεία που αποτελούσε τη βάση της εκπαίδευσης.

Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών του, περί το 356 μ.Χ., ο Μέγας Βασίλειος επέστρεψε στην Καισάρεια, όπου ανέλαβε αρχικά τη διδασκαλία της ρητορικής, εντασσόμενος στον καθιερωμένο κύκλο της δημόσιας παιδείας και κοινωνικής προβολής. Η εμπλοκή του αυτή, ωστόσο, υπήρξε σύντομη και μεταβατική, καθώς σύντομα προέβη σε συνειδητή και ριζική απομάκρυνση από το ρητορικό επάγγελμα και το αξιακό σύστημα που το συνόδευε¹⁶. Η απόφαση αυτή σηματοδοτεί μια ουσιαστική ρήξη με το ιδεώδες της κοσμικής παιδείας και της ρητορικής αυτοπραγμάτωσης και συγχρόνως την απαρχή μιας νέας πνευματικής πορείας.¹⁷ Στο πλαίσιο αυτής της μεταστροφής ο Μ. Βασίλειος πραγματοποίησε εκτεταμένο ταξίδι σε μοναστικά κέντρα της Συρίας, της Παλαιστίνης, της Αιγύπτου και της Μεσοποταμίας, με σκοπό τη γνωριμία με τα ποικίλα μοναστικά πρότυπα της Ανατολής. Μετά την επιστροφή του αποσύρθηκε οριστικά από τον δημόσιο βίο και εγκαταστάθηκε σε οικογενει-

Βλατάδων, αρ. 27, 1978, σσ. 23-45.

¹⁵ Χρήστου Παναγιώτης, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία. Πατέρες και Θεολόγοι του Χριστιανισμού, τόμος Α΄*, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Κυρομάνος, 1994⁴, (1971¹), σ. 180.

¹⁶ Για τη μεταστροφή αυτή του Μ. Βασιλείου βλ. Γρηγόριος ο Θεολόγος, *Εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον ἐπιτάφιος*, P.G. 36, 512C.

¹⁷ Fedwick Jonathan Paul, *The Church and the Charisma of Leadership in Basil of Caesarea*, ὅπ.π., σ. 135.

ακό κτήμα στην Άνισα, υιοθετώντας ασκητικό τρόπο ζωής.¹⁸ Εκεί τον επισκέφθηκε ο στενός του φίλος Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός και από τη μεταξύ τους πνευματική σύμπραξη προέκυψε η *Φιλοκαλία*, μία ανθολογία αποσπασμάτων από το έργο του Ωριγένη, καθώς και μία επεξεργασία βασικών αρχών ασκητικής και κοινοβιακής ζωής, στις οποίες η φιλοσοφική παιδεία επανεκτιμάσεται κριτικά και μετασχηματίζεται σε όργανο πνευματικής τελείωσης¹⁹.

Το 362 μ.Χ. χειροτονήθηκε πρεσβύτερος από τον Ευσέβιο Καισαρείας. Κατά την περίοδο αυτή ο Μ. Βασίλειος ανέλαβε ουσιαστικό ρόλο τόσο στο ποιμαντικό όσο και στο δογματικό έργο της Καισαρείας, ιδίως εν μέσω των οξυμένων θεολογικών αντιπαραθέσεων του 4ου αιώνα. Η συνεργασία του με τον Ευσέβιο, αν και δεν υπήρξε πάντοτε απρόσκοπτη, συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση της εκκλησιαστικής του εμπειρίας και της θεσμικής του ωρίμανσης²⁰. Μετά τον θάνατο του Ευσέβιου, ο Μ. Βασίλειος ανήλθε, το 370, στον επισκοπικό θρόνο της Καισαρείας, αναλαμβάνοντας την ηγεσία μιας από τις σημαντικότερες μητροπόλεις της Ανατολής. Η εκλογή του σε επίσκοπο επισφράγισε την πορεία του από τον ασκητικό βίο και τη θεωρητική θεολογία προς την πλήρη ανάληψη εκκλησιαστικής ευθύνης, εντός ενός ιστορικού πλαισίου έντονων δογματικών συγκρούσεων και διοικητικών προκλήσεων, όπου η πνευματική αυθεντία όφειλε να συνδυαστεί με ισχυρή ποιμαντική και θεσμική παρουσία²¹.

¹⁸ Fedwick Jonathan Paul [Επιμέλεια], *Basil of Caesarea. Christian, Humanist, Ascetic. A Sixteen-Hundredth Anniversary Symposium*, Toronto, εκδόσεις Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1981, σ. 6.

¹⁹ Γύρω στο 358 μ.Χ., βλ. Χρήστου Παναγιώτης, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία*, ό.π., σ. 180.

²⁰ Για τη σχέση Μ. Βασιλείου και Ευσέβιου βλ. Rousseau Philip, *Basil of Caesarea*, ό.π., σσ. 61-132.

²¹ Τσάμης Δημήτριος, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία*, ό.π., σ. 146.

Ο Μέγας Βασίλειος άφησε εκτενές και πολυειδές συγγραφικό έργο, το οποίο δύναται να ταξινομηθεί σε διακριτές θεματικές ενότητες. Στα δογματικά του συγγράμματα εξέχουσα θέση κατέχει το *Περί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, καθώς και τα αντιαιρετικά του κείμενα, στα οποία διαμορφώνεται με ακρίβεια η τριαδολογική ορολογία της Εκκλησίας. Στα ερμηνευτικά του έργα συγκαταλέγονται κυρίως οι *Όμιλίες εἰς τὴν Ἑξαήμερον*, όπου η βιβλική ερμηνεία συνδυάζεται δημιουργικά με στοιχεία της ελληνικής φιλοσοφικής και φυσιογνωστικής παράδοσης. Το ασκητικό του έργο, με κορυφαία παραδείγματα τους *Όρους κατὰ πλάτος καὶ κατ' ἐπιτομήν*, έθεσε τις βάσεις του κοινοβιακού μοναχισμού στην Ανατολή και άσκησε μακροχρόνια επιρροή στη μοναστική πράξη. Παράλληλα, σώζεται μεγάλος αριθμός ομιλιών ηθικού και εορταστικού περιεχομένου, καθώς και πλούσια επιστολογραφία με 350 επιστολές, αν και η σύγχρονη κριτική έχει επισημάνει ότι δεν μπορούν όλες οι επιστολές να αποδοθούν με βεβαιότητα στον ίδιο²².

Πέραν του συγγραφικού του έργου, ο Βασίλειος ανέπτυξε εκτεταμένη κοινωνική και φιλανθρωπική δράση, ιδρύοντας το οργανωμένο συγκρότημα ευαγών ιδρυμάτων γνωστό ως «Βασιλειάδα»²³, το οποίο αποτελεί πρότυπο χριστιανικής κοινωνικής μέριμνας στην ύστερη αρχαιότητα²⁴.

²² Lieve Van Hoof, «Falsification as a Protreptic to Truth. The Force of the Forged Epistolary Exchange between Basil and Libanius», στο: Gemeinhart Peter, Lieve Van Hoof & Van Nuffelen Peter [Επιμέλεια], *Education and Religion in Late Antique Christianity. Reflections, Social Contexts and Genres*, New York, εκδόσεις Routledge, 2016, σσ. 116-130.

²³ Τσάμης Δημήτριος, *Εκκλησιαστική Γραμματολογία*, ό.π.π., σ. 146.

²⁴ Holman R. Susan, *The Hungry Are Dying: Beggars and Bishops in Roman Cappadocia*, USA, Oxford University Press, σειρά: Oxford Studies in Historical Theology, 2001, ιδ. σσ. 64-134, όπου η συγγραφέας παρουσιάζει τη φιλανθρωπική δράση του Μ. Βασιλείου μέσα από τις ομιλίες του και τις επιστολές του και δείχνει πώς η «Βασιλειάδα» αποτέλεσε κοινωνικό θεσμό στην Καππαδοκία του 4^{ου} αιώνα.

Συνολικά, το έργο του Μεγάλου Βασιλείου συνιστά καθοριστικό σταθμό στην ιστορία της πατερικής γραμματείας, καθώς συνδυάζει τη θεολογική ακρίβεια με την κλασική παιδεία και μετασχηματίζει δημιουργικά την ελληνική φιλοσοφική παράδοση σε όργανο εκκλησιαστικού λόγου και πράξης. Πέθανε την 1^η Ιανουαρίου έχοντας αντιμετωπίσει σοβαρά προβλήματα στο ήπαρ²⁵. Η μνήμη του τιμάται από την Εκκλησία την 1η και την 30^η Ιανουαρίου.

Λόγος πρὸς τοὺς νέους. Το έργο αυτό συγκαταλέγεται στα πλέον εμβληματικά κείμενα της πατερικής γραμματείας ως προς τη διαχείριση της σχέσης μεταξύ χριστιανικής πίστης και αρχαίας ελληνικής παιδείας. Απευθυνόμενος πρωτίστως σε νέους που βρίσκονται στο στάδιο της πνευματικής και παιδευτικής τους συγκρότησης, προτείνει ένα σαφές παιδαγωγικό πλαίσιο κριτικής πρόσληψης της θύραθεν γραμματείας. Στόχος του δεν είναι ούτε η απόρριψη της ελληνικής παιδείας ούτε η άκριτη ενσωμάτωσή της, αλλά η ιεραρχημένη και επιλεκτική αξιοποίησή της ως προπαιδείας, η οποία υπηρετεί τη διαμόρφωση της αρετής και προετοιμάζει τον νέο για την πληρέστερη πρόσληψη της χριστιανικής αλήθειας²⁶.

Στην αρχή του λόγου του, ο Μ. Βασίλειος τονίζει ότι οι νέοι δεν είναι ακόμη σε θέση να προσεγγίσουν πλήρως και σε βάθος τα ιερά κείμενα, καθώς για την ορθή κατανόησή τους απαιτούνται πνευματική ωριμότητα και ηθική καθαρότητα. Ως εκ τούτου, η ελληνική παιδεία μπορεί να λειτουργήσει ως προπαρασκευαστικό στάδιο, ως άσκηση του νου και της ψυχής, που θα προετοιμάσει τον άνθρωπο για την ανώτερη σοφία της Αγίας

²⁵ Γρηγόριος Νύσσης, *Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Βασίλειον*, P.G. 46, 797B. Η αναφορά στο βιβλίο του Meredith Anthony, *The Cappadocians*, ὅπ.π., σσ. 23-24.

²⁶ Helleman E. Wendy [Επιμέλεια], *Christianity and the Classics. The Acceptance of a Heritage*, New York, University Press of America, 1990, ιδιαίτερα για τον Μ. Βασίλειο και τον Λόγο προς τους νέους βλ. σσ. 31-52.

Γραφής. Η θέση αυτή αποκαλύπτει μια βαθιά παιδαγωγική αντίληψη, σύμφωνα με την οποία η εκπαίδευση είναι σταδιακή και απαιτεί διάκριση ως προς το περιεχόμενο και τον χρόνο πρόσληψης της γνώσης, μιας γνώσης, εντούτοις, που νοείται πάντοτε σε συνάρτηση με την ηθική μεταμόρφωση και τη σωτηριολογική προοπτική. Με τον τρόπο αυτό, ο συγγραφέας υπερβαίνει τον απλό συμβιβασμό και προτείνει μια συνεκτική ιεράρχηση αξιών.

Ο Μ. Βασίλειος υποστηρίζει ότι οι νέοι οφείλουν να προσεγγίζουν τους Έλληνες συγγραφείς επιλεκτικά, αντλώντας από αυτούς ό,τι συμφωνεί με την αρετή και απορρίπτοντας ό,τι έρχεται σε αντίθεση με τη χριστιανική ηθική. Η ανάγνωση της αρχαίας γραμματείας δεν πρέπει να είναι παθητική, αλλά ενεργητική και κριτική. Χαρακτηριστικά, ο Μ. Βασίλειος παρομοιάζει τον αναγνώστη με τη μέλισσα, η οποία δεν κάθεται σε όλα τα άνθη ούτε συλλέγει τα πάντα, αλλά επιλέγει ό,τι είναι χρήσιμο για την παραγωγή του μελιού. Έτσι, και ο χριστιανός νέος καλείται να αντλεί από τα ελληνικά κείμενα μόνο όσα συμβάλλουν ουσιαστικά στη διαμόρφωση του ενάρετου χαρακτήρα.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο ηθικό περιεχόμενο των έργων των αρχαίων συγγραφέων. Ο Βασίλειος επικαλείται παραδείγματα από την ελληνική φιλοσοφία, την ιστοριογραφία και την ποίηση, όπου προβάλλονται αξίες όπως η ανδρεία, η σωφροσύνη, η δικαιοσύνη και η εγκράτεια. Οι αρετές αυτές, αν και δεν ταυτίζονται πλήρως με το χριστιανικό ήθος, μπορούν να λειτουργήσουν ως σκιές ή προεικονίσεις της αληθινής αρετής, προετοιμάζοντας την ψυχή για την αποδοχή του ευαγγελικού λόγου. Με τον τρόπο αυτό, η ελληνική παιδεία παρουσιάζεται ως παιδαγωγός προς τον Χριστό, χωρίς να αποκτά αυτοτελή σωτηριολογική αξία²⁷.

Στο έργο διαφαίνεται επίσης η βαθιά φιλοσοφική παιδεία του

²⁷ Armstrong A. Hillary, «The Way and the Ways. Religious Tolerance and Intolerance in the Fourth Century A.D.», στο περιοδικό, *Vigiliae Christianae*, Vol. 38 (1), 1984, σσ. 1-17, ιδ. σ. 8.

Βασιλείου και η ικανότητά του να ενσωματώνει στοιχεία της πλατωνικής και στωικής ηθικής σε ένα χριστιανικό πλαίσιο. Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι ο Μ. Βασίλειος δεν ενδιαφέρεται να διαλεχθεί ισότιμα με την ελληνική φιλοσοφία²⁸, αλλά να την εντάξει σε ένα χριστιανικό σχήμα ζωής και παιδείας. Έτσι, η έννοια της αρετής προβάλλεται ως σκοπός της ανθρώπινης ζωής, ενώ τα υλικά αγαθά, η δόξα και η σωματική απόλαυση υποβαθμίζονται ως πρόσκαιρα και απατηλά. Ο νέος καλείται να στραφεί προς την καλλιέργεια της ψυχής και να θεωρεί τη ζωή ως άσκηση, αγώνα και προετοιμασία για την αιώνια πραγματικότητα. Η στάση αυτή συνδέεται άμεσα με το ασκητικό ιδεώδες που διαπερνά συνολικά το έργο του Βασιλείου.

Παράλληλα, ο συγγραφέας δεν παραβλέπει τους κινδύνους που ενέχει η επαφή με την ελληνική γραμματεία. Ιδιαίτερα επικριτικός εμφανίζεται απέναντι στα μυθολογικά στοιχεία, στις απεικονίσεις των θεών και στις αφηγήσεις που προβάλλουν ανήθικες συμπεριφορές. Τέτοιου είδους κείμενα, σύμφωνα με τον Μ. Βασίλειο, μπορούν να διαφθείρουν τον χαρακτήρα των νέων και να αλλοιώσουν τα κριτήρια της ηθικής τους κρίσης²⁹. Γι' αυτό και η ανάγνωση των ελληνικών συγγραφέων πρέπει να γίνεται με καθοδήγηση, διάκριση και σταθερό προσανατολισμό προς τον τελικό στόχο, που δεν είναι άλλος από τη χριστιανική τελείωση.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παιδαγωγική μεθοδολογία που προτείνει ο Μ. Βασίλειος. Η γνώση δεν νοείται ως συσσώρευση πληροφοριών, αλλά ως διαδικασία ηθικής μεταμόρφωσης. Ο νέος καλείται να μεταστοιχειώνει τη θεωρητική γνώση

²⁸ Lemerle Paul, *Byzantine Humanism: The First Phase. Notes and Remarks on Education and Culture in Byzantium from Its Origins to the 10th Century*, Leiden-Boston, εκδόσεις Brill, σειρά: Byzantina Australiensia, αρ. 3, 1986, μτφρ. Lindsay Helen & Ann Moffatt, σ. 45.

²⁹ Pelikan Jaroslav, *Christianity and Classical Culture. The Metamorphosis of Natural Theology in the Christian Encounter with Hellenism*, όπ.π., σ. 11, όπου υπάρχουν και αναφορές στη σχετική βιβλιογραφία.

σε πράξη και να εφαρμόζει τις αρετές που θαυμάζει στα κείμενα στην καθημερινή του ζωή. Η παιδεία, επομένως, αποκτά σαφώς βιωματικό χαρακτήρα και συνδέεται άρρηκτα με τον τρόπο ζωής. Η διάσταση αυτή καθιστά το έργο όχι απλώς φιλολογικό ή θεωρητικό, αλλά ουσιαστικά παιδαγωγικό και πνευματικό.

Συνολικά, το *Πρός τούς νέους* αποτελεί ένα πρόγραμμα πολιτισμικής σύνθεσης, στο οποίο η ελληνική παιδεία εντάσσεται λειτουργικά στο χριστιανικό όραμα χωρίς να απολυτοποιείται. Ο Μ. Βασίλειος κατορθώνει να υπερβεί το δίλημμα «Ελληνισμός ή Χριστιανισμός» και προτείνει μία δημιουργική συνάντηση των δύο κόσμων, όπου η αρχαία σοφία μετασχηματίζεται και υποτάσσεται στον σκοπό της πνευματικής τελείωσης. Το έργο αυτό άσκησε τεράστια επιρροή στη βυζαντινή και μεταγενέστερη χριστιανική παιδεία και παραμένει έως σήμερα βασικό κείμενο για την κατανόηση της σχέσης πίστης και παιδείας.